

gleichwertig mit der griechischen und findet in ihr einen ähnlichen Dualismus der magisch-religiösen und empirisch-rationalen Therapie, von der die Asklepiosmedizin geprägt wurde. Die römische Heilkunde ist durch Transfer der griechischen Medizin einschließlich der Tempelmedizin entstanden und die Medizin der Kaiserzeit war die Grundlage für den Transfer in die mittelalterliche Heilkunde.

Das Buch wird mit einem reichen, sorgfältig verarbeiteten Anmerkungsapparat und einem umfassenden Literaturverzeichnis ausgestattet, in dem sich auch zwei Arbeiten der tschechischen Autoren befinden, *Isis und Sarapis bei den Griechen und Römern* von L. Vidman (1970) und *Krankheit und ihre Behandlung in Ägypten* von E. Strouhal (1998). Zum Schluß stellen wir fest, daß die vorliegende Arbeit einen bedeutenden Beitrag zur Literatur der klassischen Philologie sowie der Medizingeschichte darstellt.

František Šimon (Košice)

GEOFFREY D. DUNN, Tertullian. (The Early Church Fathers.)

London – New York, Routledge 2004, VIII + 200 pp. ISBN: 0-415-28231-4.

Nově vydaný svazek prestižního nakladatelství Routledge v ediční řadě *The Early Church Fathers*, jejímž cílem je předložit čtenářům „překlady klíčových vybraných textů hlavních církevních otců“, jak se dočteme na předsádce, je věnován Tertullianovi. Zpracování nové publikace se po zvučných jménech, jež lze v oblasti patristiky slyšet již několik desetiletí a jejichž péčí byly přípravné svazky předešlé (připomeňme napří-

klad: BONIFACE RAMSEY – Ambrosius z Milána, STEFAN REBENICH – Hieronymus, ANDREW LOUTH – Maximos Vyznavač), ujal Geoffrey D. Dunn (* 1962) z Australské katolické univerzity. Ten vešel v obecnou povědomost svými četnými tertullianovskými studii z posledních let, jež lze do jisté míry považovat za jakousi „předehru“ k recenzované knize, a rozšířil tak vedle Erika Osborna nebo Davida Rankina (jehož knihu o Tertullianovi má možnost číst i český čtenář)¹ řady australských odborníků, jejichž profesní zájem se týkal či týká právě Tertulliana.

Ve srovnání s oběma zmíněnými badateli se ale Dunn vydal zcela odlišnou cestou. Zatímco Osbornova syntetická práce představuje uvedení do Tertullianova teologického odkazu² a Rankinova studie je zaměřena převážně na Tertullianovu eklesiologii společně s legitimní snahou „vybělit“ heretickou skvrnu, jež se vlivem staletí usídlila na Tertullianově jméně, Dunn se rozhodl využít své erudice k vlastní překladatelské práci. Tam, kde Osbornova i Rankinova studie navzdory nepochybným kvalitám obou titulů jaksí navazuje na dlouhou řadu prací s podobnou tematikou a začleňuje se do ní, Dunn vzhledem k obecné neexistenci nových překladů Tertullianových spisů do angličtiny v posledních deseti, dvaceti a v případech některých děl i více letech (výjimkou je Siderův pochybný pokus o jakési tertullianovské florilegium)³ obdařil svou knihu aurou

¹ DAVID RANKIN, *Tertullianus a církev*, přel. TOMÁŠ SUCHOMEL, Brno 2001 (originál *Tertullian and the Church*, Cambridge 1995).

² ERIC OSBORN, *Tertullian. First Theologian of the West*, Cambridge 1997.

³ ROBERT DICK SIDER (ed.), *Christian and Pagan in the Roman Empire. The Wit-*

určité jedinečnosti a výjimečnosti. I díky výběru překládaných textů (o němž ještě bude řeč) ji tak *de facto* „odsoudil“ k úspěchu a k tomu, aby byla ještě dlouhá léta citována ve všech tertullianovských bibliografiích. Teď však už k samotné recenzované publikaci.

Svazek je rozdělen do dvou hlavních částí: s. 3-61 tvoří obecný úvod rozdělený do devíti kapitol, s. 63-161 zabírá anglický překlad Tertullianových děl vždy znovu se stručným uvedením do konkrétního překládaného spisu. Na s. 163-186 nalezne čtenář poznámky k textu úvodu i k překladům a celou knihu uzavírá bibliografie a rejstříky. Kniha je zaměřena na širší okruh čtenářů než jen na nejužší odbornou veřejnost, což Dunn výslovně uvádí v předmluvě (s. VII) a což je patrné i z celého uspořádání publikace: poznámkový aparát i vysvětlivky k překladu jsou umístěny až na konec knihy, odkazy na sekundární literaturu jsou často vkládány přímo do hlavních textů a rovněž bibliografie, která původně čítala přes 230 titulů, byla zredukována jen na ty z Dunnova pohledu nejrelevantnější položky.

V předmluvě Dunn zmiňuje dnes klasickou práci T. D. Barnese,⁴ jež znamenala v mnoha ohledech přelom v tertullianovských studiích, a upozorňuje, že tvoří nezbytný výchozí bod všech dalších bádání o Tertullianovi, což, jak přiznává, platí do značné míry i pro jeho vlastní vývody. V první kapitole úvodu zaměřené na Tertullianův život a dílo Dunn právě v návaznosti na Barnese re-

kapituluje informace, které máme k dispozici, přičemž bohatou měrou využívá rozestetých narážek v samotných Tertullianových dílech. Výsledkem je překvapivě podrobný a živý Tertullianův portrét. Za poněkud úsměvnou lze v této souvislosti označit Dunnovu hypotézu o Tertullianově vzhledu⁵ („we may even hazard a guess about his appearance...“; s. 6), podle níž Tertullianus zřejmě nosil vousy, protože na jednom místě *De spectaculis* ostře kritizuje herce mímu, jež „mění svůj vzhled pomocí britvy“.⁶ Myslím, že v tomto případě došlo k přeinterpretaci, zvláště bereme-li v úvahu Dunnovo zcela správné zdůrazňování utilitárního užívání argumentů, které Tertullianovi dovoluje, aby například k těžce otázce zaujímal v různých spisech různá (a někdy zcela protichůdná) stanoviska – vždy mu jde v prvé řadě o to, aby jeho „pře“ zvítězila. Dunn sám to o něco dále výstižně shrnuje: „There is no room for dispassion, no room for seeing both sides of the argument and no room for objectivity when one's object is to win. This was Tertullian's world, at least as he presented it in what he wrote“ (s. 10).

⁵ Dunn na témže místě uvádí, že neví o žádném Tertullianově vyobrazení. Jen pro úplnost dodejme, že Tertullianův „portrét“ lze najít v knize *Des vrais portraits et vies des hommes illustres, Grecz, Latins et Payens, recueillez de leurs tableaux, livres, médalles antiques et modernes* (Paris 1584) francouzského renesančního cestovatele, geografa a biografa André Theveta (dostupný je i na internetu, viz <http://www.earlychurch.org.uk/tertullian.html>).

⁶ TERTULLIANUS, *Spect.* 23,3: „Placebit et ille qui vultus suos novacula mutat, infidelis erga faciem suam, quam non contentus Saturno et Isidi et Libero proximam facere, insuper contumeliis alaparum sic obicit quasi de praecepto Domini ludat?“

ness of Tertullian, Washington, D. C. 2001; k tomu srov. naši recenzi in: Listy filologické 127, 2004, s. 442-446.

⁴ TIMOTHY DAVID BARNES, *Tertullian. A Historical and Literary Study*, Oxford 1985².

Dunn čtenářům prezentuje výsledky nejnovějšího bádání, a tak lze doufat, že mnohá zkeslení, jež byla s Tertullianovým jménem po dlouhá léta spojována, budou i díky Dunnově předmluvě definitivně vymýcena. Právě ve světle nových studií lze přivítat například Dunnův pohled na Tertullianovy spisy, který je vlastně dotažením předcházejících pokusů „očistit“ Tertullianovo jméno od herecké poskvrny. Zatímco ve starší literatuře (včetně Barnese, Brauna či Fredouilla) je Tertullianova spisovatelská dráha rozdělována v zásadě na dvě etapy, předmontanistickou a montanistickou, Dunn toto členění odmítá jako schematické, zdůrazňuje kontinuitu, a to i teologickou, Tertullianovy tvorby a uzavírá citátem z Chr. Trevett: „Tertullian the Montanist was Tertullian the Montanist catholic“ (s. 9).

V následující kapitole úvodu Dunn přibližuje čtenářům křesťanství v severní Africe v době před Tertullianem (s. 13-18), přičemž zmiňuje i obě nejstarší literární památky latinského křesťanství, *Passio Perpetuae et Felicitatis* a *Acta martyrum Scillitanorum*. Posledně zmíněný dokument považuje s Birleyem za „official but incomplete record of... trial“ (s. 15), tedy, alespoň dle formulace soudě, za autentická *acta proconsularia*, což s ohledem na novější studie vzbudí překvapení (nejspíše se jedná o křesťanské „literární“ přepracování původního úředního dokumentu s vědomě parenetickou tendencí).⁷ V dalších kapitolách

Dunn rekapituluje Tertullianův vztah k Bibli, rétorice a filozofii a také k jeho pohanským oponentům a křesťanským souvěrcům (s. 19-56). Ve shodě s trendy bádání v posledních desetiletích správně zdůrazňuje zejména vliv rétoriky, který se projevuje kupříkladu i v různých přístupech k exegezi Písma a varuje před tím, k čemu Tertullianův emfatický jazyk přímo svádí: k tomu, aby v něm člověk viděl jasně definované přesvědčení, které Tertullianus buď bez debaty sdílí, nebo ho stejně radikálně zavrhuje. Právě zde je však zapotřebí korektivu, jaký může poskytnout jen povědomí o roli rétoriky v Tertullianově spisovatelském umění i myšlení, díky němuž lze mnohá vyjádření „dekonstruovat“ jako poplatná obecným rétorickým paradigmatům.

Na druhé straně se z některých Dunnových formulací zdá, jako by chtěl Tertullianova díla redukovat *pouze* na rétoricky strukturované reakce proti tomu, co bylo podle jeho názoru nesprávné, herecké, nekřesťanské (srov. s. 28). Tak Dunn píše: „... the fact that rhetoric was so important to him means that we should probably not consider his writings to be treatises as such... if we understand a treatise as a systematic and thorough investigation of a particular topic. This Tertullian did not do...“ (s. 28). Toto tvrzení možná lze připustit v některých případech, ale o jeho obecné platnosti musíme vážně pochybovat. Ostatně s podobnou teorií přišel již v polovině 60. let P. G. van der Nat⁸ – podle něho byl kupříkladu spis *De*

⁷ Srov. např. ANTONIE WLOSOK, *Acta (Passio) Scil(l)itanorum*, in: KARL SALLMANN (ed.), *Handbuch der lateinischen Literatur der Antike*, IV, *Die Literatur des Umbruchs von der römischen zur christlichen Literatur 117-284 n. Chr.*, München 1997, s. 423, § 472,2. Podobný názor pro-

sazoval již HANS ARMIN GÄRTNER, *Die Acta Scillitanorum in literarischer Interpretation*, in: Wiener Studien 102, 1989, s. 149-167.

⁸ P. G. VAN DER NAT, *Tertullianea*, in: *Vigiliae Christianae* 18, 1964, s. 129-143.

spectaculis sepsán výhradně jako Tertullianova reakce proti námitkám křesťanských i pohanských oponentů, kteří nesohlasili s Tertullianem prosazovaným zákazem navštěvovat hry. Byl to již jednou zmíněný R. D. Sider, jenž dostatečně jasně osvětlil, že tento přístup k Tertullianovým dílům představuje zjednodušení problému, neboť Tertullianova díla se vyznačují nejen strukturou rétorickou, ale i jasnou strukturou obsahovou, teologickou, chceme-li, která je pro Tertulliana neméně důležitá.⁹

Na závěr se podívejme na přeložené spisy. Dunn přeložil do angličtiny tři z jedenatřiceti zachovaných Tertullianových děl: *Adversus Iudaeos*, *Scorpiace* a *De virgibinus velandis*, přičemž vycházel z latinského textu uveřejněného v turnhoutsém *Corpus Christianorum* a přihlížel i k novějším kritickým edicím příslušných spisů.

Klade-li si ediční řada *The Early Church Fathers*, v níž kniha vychází, za cíl přinést překlady „vybraných klíčových textů“ církevních otců, jistě je namístě otázka, nakolik jsou Dunnem vybrané spisy skutečně reprezentativní. Tento problém pociťoval i sám autor, neboť mu věnoval samostatnou kapitolku (*General introduction to the texts*, s. 59-61). Samozřejmě lze souhlasit s jeho tvrzením o „protěžování“ určitých Tertullianových děl na úkor jiných, což platí především o *Apologetiku*. Souhlasit lze i s konstatováním posunu zájmu historiků, kdy se těžiště přesunulo ze sféry politické do sféry sociální a kdy zejména působením různých škol „nové historie“ došlo k soustředění pozornosti na dpo-

sud marginalizované či „mikrohistorické“ jevy. To, že tyto změny přinesly bohaté plody a výrazně přispěly k lepšímu porozumění dílčím obdobím, je bez debaty. Naproti tomu Dunnem zvolené texty si navzdory vši závažnosti nemohou podle našeho názoru činit nárok na označení klíčové, a to jak v kontextu děl Tertullianových, tak v kontextu širší patristické literatury. Rozhodně to neznamená, že by byly nepodstatné nebo že by jejich překladem Dunn marnil svůj čas. Naopak: Spisy, jež vybral, patří skutečně k Tertullianovým opomíjeným dílům, jejichž poslední anglický překlad lze datovat do 70. let 19. století, takže Dunnovu knihu lze již jen proto označit za mimořádně záslužnou. Jde spíše o to, zda případným novým zájemcům o Tertulliana, kteří po Dunnově knize sáhnou jako po nejdostupnějším výchozím bodu pro seznámení se s tímto autorem, bude s to zprostředkovat dostatečně ilustrativní vzhled do Tertullianova světa.

Samotným překladům je předeslán stručný úvod, který seznamuje s obsahem, strukturou i specifickými problémy spjatými s příslušnými díly. Dunn sám čtenáře upozorňuje na obtížnost Tertullianovy řeči (s. 60n.) a poznamenává, že se snažil překládat tak, aby pokud možno zůstal zachován ráz Tertullianova jazyka, včetně temných či víceznačných míst, je-li pro to opora v originále. Přesto do svého překladu vkládá poměrně velké množství „dodatků“ v hranatých závorkách, a to na místa, kde bylo podle něho třeba doplnit „the sense of what Tertullian wrote“ (s. 61). Tato strategie má svá úskalí: pokud by byl text překladu bez těchto vsuvek skutečně nerosrozumitelný, není je nutno označovat hranatými závorkami, protože se stávají integrální a nezbytnou součástí výsledného textu; někdy naopak jejich přítomnost signalizuje jakousi snahu „pomoci“

⁹ Srov. např. ROBERT DICK SIDER, *Tertullian On the Shows: An Analysis*, in: *The Journal of Theological Studies*, N. S. 29, 1978, s. 339-365.

tam, kde to není zcela vhodné, což může paradoxně vyústit v ještě větší zatížení celého textu namísto jeho odlehčení. Dunnovy překlady, může-li soudit recenzent, jenž není rodilým mluvčím, lze snad označit za poněkud doslovné, což na některých místech znesnadňuje plynulou četbu, celkově však působí velmi solidním dojmem.

In summa lze zopakovat to, co zaznělo již v úvodu: Dunn svou knihou zaplnil citelnou mezeru v anglických překladech z Tertulliana, a jelikož k práci přistoupil vysoce erudovaný odborník, výsledkem je publikace, k níž se (nejen) anglicky mluvící čtenáři budou rozhodně vracet. Úvodní kapitoly poskytují informace zpracované podle aktuálního stavu bádání a jsou prezentovány jasnou a poutavou formou, která z nich činí jeden z nejlepších úvodů do tertullianovské problematiky. Na rozdíl od nedávno vyšlé Siderovy „tertullianovské čítanky“ si Dunnův Tertullianus své čtenáře určitě hledat nemusí.

Petr Kitzler (Brno)

TERTULLIANUS, O hrách. De spectaculis. Úvodní studii, překlad, poznámky a výběrovou bibliografii k Tertullianovým dílům pořídil PETR KITZLER. Praha, Oikoymene 2004, 278 s. ISBN: 80-7298-100-5.

Vydání Tertullianova spisu v *Knihovně raně křesťanské tradice* představuje závažný počín. Jednak je Tertullianus většině čtenářské veřejnosti znám jen z druhé ruky a překlad bude pro mnohé prvním autentickým setkáním s tímto autorem, jednak Tertullianův spis představuje jistý zdroj informací pro dějiny antického divadla, takže potenciální okruh

čtenářů přesahuje obec teologů a filozofů. Editor svazku Petr Kitzler se věnuje Tertullianovi už delší dobu – Tertullianův spis byl tématem jeho diplomní práce, v Teologickém sborníku 2002 také vyšel jeho překlad Tertullianova spisu *Ad martyras* a překlad kapitol 3-10 Tertullianovi blízké *Passio SS. Perpetuae et Felicitatis*. Jak svědčí podrobný úvod, obširné poznámky i dvojí bibliografie (první se váže k překládanému spisu, druhá – obecná výběrová bibliografie k Tertullianovi – je spíše přidána jako jakýsi bonus), jeho hluboká znalost problematiky je nepopiratelná.

Více než polovina úvodu (s. 7-59) se zabývá osobností Tertulliana, probírá podrobně – pokud to prameny dovolí – jeho život a dílo a věnuje velkou pozornost Tertullianovu jazyku a stylu. Jeho dynamické pojetí stylu mu umožňuje obhájit Tertulliana před výtkami badatelů, kteří zdůrazňují neučesaný či neohrabaný, bombastický a fantaskní způsob vyjadřování tohoto (podle H. Hoppeho) nejhoršího latinského spisovatele. Ve svých tvrzeních se zaštiťuje autoritami, nepodléhá jim však natolik, aby přistoupil na zavádějící teorii o křesťanské latině jakožto *Sondersprache* své doby. Vidí Tertullianův přínos v tvorbě latinské křesťanské terminologie a v obratném využívání stávajících retorických technik.

O něco méně odolnosti vůči autoritám projevila v části věnované přímo spisu *De spectaculis*, jehož titul výborně přeložil jako *O hrách*, tedy nikoli o podívaných či o divadle, jak se běžně překládá. Předmětem nejzavilejšího útoku proti pohanským zábavám jsou totiž skutečně *ludi*, hry v nejširším smyslu toho slova, pořádané pod egidou římského státu a mající své dávné kořeny skutečně v náboženských úkonech, v Tertullianově době ovšem už značně vyprázdněných. Právě souvislost her a pohanské